

2.3. DE OPRICHTING VAN HET VERMEYLENFONDS IN 1945 TEGEN DE ACHTERGROND VAN DE NAOORLOGSE VLAAMSE BEWEGING.

Els WITTE

In juni 1945 werd het Vermeylenfonds opgericht en op 25 november van datzelfde jaar had de plechtige stichtingsvergadering te Brussel plaats. Op het eerste zicht wekt dit misschien weinig verwondering. Zoals dat voor zo vele organisaties het geval was, werd de draad opgenomen die door de Tweede Wereldoorlog verbroken was en herrees het vooroorlogse, cultureel georiënteerde flamingantisme in linkse kringen. Bekijkt men de oprichting van deze Vlaamse vereniging tegen de achtergrond van het politieke klimaat dat tijdens dit eerste bevrijdingsjaar heerste, dan is deze gebeurtenis helemaal niet zo evident. Heel wat factoren maken haar zelfs bijzonder merkwaardig.

Door het aanleunen van de Vlaamsnationalistische bewegingen bij de fascistische ideologie en hun samenwerking met de Duitse bezetter, verkeerde de Vlaamse Beweging in haar geheel in een zeer kwetsbare positie. In het bevrijde België wensten de verwinnende politieke partijen en drukkingsgroepen af te rekenen met alle antidemocratische krachten en het bestel te zuiveren van extreem rechts. Niet geheel ten onrechte vreesde men in linkse kringen dat de royalistische rechterzijde de parlementaire democratie aan banden wilde leggen. In 1945 werd bovendien heel de publieke opinie op een brutale wijze gekonfronteerd met de gruwelen van de Duitse concentratiekampen en de massamoorden op de Joden. De afkeer voor al wie gekollaboreerd had groeide dan ook sterk aan in dat jaar. De unitaire Belgische staat herstellen, gebaseerd op het economische liberalisme en sociale overleg, werd het hoofddoel van de overgrote meerderheid van de politici. Patriottisme en nationalisme overheersten in deze periode de restauratie. Tegen de centrifugale krachten die de eenheidsstaat bedreigden, zette men zich anderzijds resoluut af. Onverschilligheid, argwaan en anti-houdingen ten opzichte van de Vlaamse kwestie waren bijgevolg onderdelen van de restauratie- en epuratie-politiek. De bestrafing van het pro-Duitse Vlaanderen geschiedde tot op zekere hoogte dan ook in een anti-vlaamsgezind klimaat. Aan heel wat vlaamsgezinde francofonen bood de kollaboratie van het Vlaams nationalisme de gelegenheid om ongenueanceerde anti-flamingantische houdingen aan te nemen en de Vlaamse Beweging in haar geheel te treffen. Dat de flaminganten in 1945 geïsoleerd werden van de politieke macht, was dus niet geheel verwonderlijk. De Vlaamsnationalistische formaties verdwenen van het politieke toneel en ook in de drie traditionale partijen ondervonden de vlaamsgezinden de weerslag van de kollaboratie van het pro-Duitse Vlaanderen.

Zo kwam de Vlaamse problematiek helemaal niet aan bod in de socialistische partij. Tegen het einde van de jaren 1930 had er zich een zekere vlaamsgezinde traditie ontwikkeld, zij het dat deze aan sterk academisch en cultureel karakter had gehad. Maar het was alleszins een aangelegenheid geweest van socialistische intellectuelen die in de partij toch enige respons hadden gekregen. Na de oorlog wilde de partijleiding echter geenszins aanknopen bij deze traditie. Ze had trouwens met heel wat andere problemen af te rekenen.

Er diende hard gewerkt te worden aan de heropbouw van de partij die door de kollaboratie van H. De Man, de ontbinding tijdens de oorlog en de Duitse vervolgingen erg te lijden had gehad. De kommunistische partij was ondertussen ook een te duchten rivaal geworden, die de socialistische partij zowel op elektoraal vlak als in de vakbeweging ernstig bedreigde. De terugkeer naar het bloeiende vooroorlogse socialisme was de doelstelling die dan ook primeerde bij de partijleiding. De deelname aan de regering stond eveneens in dit teken en dit streven verklaart mede waarom de socialistische leiders zich met kracht inzetten voor het sociaal-economische herstel. In de konkurrentiestrijd met de kommunisten wierpen ze zich bovendien op als leiders van het anti-leopoldistische verzet. Zoals dat voorheen ook al het geval was geweest, drukte het Waalse socialisme een sterke stempel op het partijbeleid. Ook de Waalse socialistische partijen grepen de kollaboratie van het Vlaamse nationalisme aan om zich scherp af te zetten tegen het overwegend katholieke en konservatieve Vlaanderen. De unitaire partij had dus af te rekenen met een geprononceerd anti-flamingantische wallingantisme. Al deze factoren zetten er de socialistische partij bijgevolg toe aan zeer actief deel te nemen aan een zuiveringspolitiek en zich tevens te distancieren van de Vlaamse Beweging. Op politiek vlak waren de flamingantische socialistische partijen in 1945 dus duidelijk in het defensief gedrongen.

*Voor den vriend Sint. Schmalhout
Chykermeijer*

Kritiek der Vlaamsche Beweging

OOALS elk ding trecht naar zijn volkomen wezenlijk, zoals thans alles in de maatschappij naar bewust zelfstandig leven dringt (vrijheid is een negatief woord voor zelfstandigheid), zoo is ook de Vlaamsche Beweging het streven naar zelfstandigheid van een « ras » — ik bedoel: van individus, in zoover zij zich door taal en zeden vereenigd voelen — opdat dat ras zijn geweten weer zou bemachtigen, zich zoo bewust mogelijk ontwikkelen volgens eigen aard, en al zijne mogelijkheden tot werkelijkheid brengen. Dat streven stuwte in dezelfde richting als het streven van heel dezen tijd, die zijn geweten, zijne levensneiging weer oververren wil; het is slechts een deel van dat streven. Ziedaar het stellige wezen der Vlaamsche Beweging zooals ik die opvat.

Zelfs wie dat niet zag heeft toch kunnen opmerken dat die Beweging, in den vorm dien zij bij ons kreeg, geen eenig verschijnsel is. Zij wordt aangetroffen, in de tweede helft dezer eeuw, overal waar het recht tot zelfstandig leven van een groep menschen, die in taal en manier van zijn hun samenhang voelen, onderdrukt werd om de groote Staten samen te takelen, — heel Europa door. Dit alleen kan bewijzen dat zij iets noodzakelijks behoort, en geen « kunstmatig geleid stroompje » mag genoemd worden. Hier vooral komt het duidelijk uit, hoe natuurlijk haar de gang der geschiedenis voortbracht. De Spaansche vlammevlug, en de uitwijking vóór Alva van al wat een verstandelijke kracht was, had ons volk uitgeput; de kwezelarij kwam het nog verlammen. Nu was de leus: « Die het land heeft, mij ook. »

1

Overdruk uit Van Nu en Straks (januari 1896).

In de liberale partij was de toestand niet veel beter. Het Liberaal Vlaams Verbond en het Willemsfonds, die zich vóór de oorlog heel bedrijvig hadden betoond, werden tijdelijk op non-actief gezet. Het patriottische optreden van de liberalen tijdens de bezetting, stelde de partij weliswaar in de mogelijkheid om, samen met socialistische en kommunistische partijen, deel te nemen aan de restauratiepolitiek, maar bij deze samenwerking op regeringsvlak werden de vlaamsgezinde liberalen niet betrokken. Dat één van hun prominente figuren, J. Hoste, Leopold III verdedigde, hield daar waarschijnlijk wel verband mee. Maar wat er ook van zij, de vlaamsgezinde liberalen hadden na de bevrijding duidelijk aan invloed ingeboet.

In een heel moeilijke positie zaten ook de vlaamsgezinde katholieken. De jaren 1930 waren voor hen bijzonder vruchtbaar geweest. De zweepslag die de katholieke partij van het VNV had gekregen, had hun macht behoorlijk versterkt. Bij de bevrijding deden tegengestelde krachten zich echter voelen. Wegens de ideologische verbondenheid met groepen vlaamsgezinden die tijdens de oorlog in meerdere of mindere mate de zijde van de Duitsers hadden gekozen, viel er enerzijds een streven waar te nemen om dit vroegere VNV-elektorat te rekupereren en de partij op die manier een absolute meerderheidspositie in Vlaanderen te bezorgen. In diezelfde kontekst situeerde zich ook de overtuigende Leopoldistische opstelling van de partij. Maar anderzijds drukte het bevrijdingsklimaat eveneens zijn stempel op het partijbeleid. Bij de reorganisatie van de partij trachtten zowel de kristelijke arbeidersbeweging als de unitaristen hun belangen veilig te stellen. De rechten van Vlamingen en Walen moesten gewaarborgd worden, zo heette het in het unitaire programma. In dergelijke omstandigheden vormde de repressie vanzelfsprekend een splijtzwam. Leidinggevende katholieken speelden een belangrijke rol bij de uitvoering van die zuiveringsmaatregelen die dan weer door andere groepen in de partij gekontesteerd werden. En aangezien de koningskwestie medio 1945 eveneens een ernstig knelpunt vormde in de verhouding tot de linkerzijde, verkoos de katholieke partij niet langer meer regeringsverantwoordelijkheid te dragen. De vlaamsgezinde CVP-ers kwamen daardoor eveneens in een machtsvacuüm terecht.

Aan Franstalige zijde lagen de kaarten heel anders. Het bevrijdingsklimaat verscherpte in beduidende mate de strijd lust van de Waalse Beweging. De taalwetten van de jaren 1930 en de daaruit voortvloeiende vervlaamsing van Vlaanderen hadden de Nederlands-onkundige Walen reeds vòòr de oorlog als een regelrechte bedreiging van hun privileges ervaren. De tegenstelling tussen het antiklerikale Wallonië en het katholieke Vlaanderen en de vrees voor een door Vlaanderen gedomineerd België, versterkte deze kontroverse nog. voor de kollaboratie van een belangrijk deel van de Vlaamse Beweging met de Nazis, werd deze afkeer uiteraard nog groter. Vooral in linkse Waalse kringen werd geoordeeld dat men met het rechtse Vlaanderen niet langer kon samenleven. In oktober 1945 vond dan ook het eerste Waalse Kongres plaats dat zich onverbloemd separatistisch opstelde.

Het unitaire België werd verworpen en een autonoom Wallonië met bijna unanimiteit aanvaard. Door de overgrote meerderheid werd de aanhechting met Frankrijk zelfs als de meest ideale oplossing beschouwd, ook al wist men dat dit ideaal moeilijk te realiseren viel. Dat er in 1945 een uitstekende voedingsbodem bestond voor de intense heropleving van de propaganda voor de Franse Kultuur, voor het Frans als kultuurtaal en als sociale omgangstaal in het openbare leven, lag voor de hand.

Hoeft het ons in deze omstandigheden te verwonderen dat de Vlaamse kwestie in de naoorlogse periode stagneerde en zelfs achteruitging? De Fransgezinden exploiteerden immers ten volle de situatie. Ze haakten in op de achterdocht, het wantrouwen en het misprijzen dat er ten opzichte van het flamingantisme bestond, en op het onbehagen en schaamtegevoel dat ook bij heel wat Vlamingen aanwezig was wegens de kollaboratie van het Vlaamse nationalisme. Apatie en een gebrek aan zelfvertrouwen waren de rechtstreekse gevolgen van deze situatie die de Vlaamse Beweging in een crisis

bracht en het vooroorlogse rijpingsproces met betrekking tot kulturele autonomie onderbrak.

Precieze gegevens werden weliswaar nog niet verzameld, maar er zijn toch genoeg aanwijzingen voorhanden om te mogen stellen dat de taalwetgeving in deze periode op een onbevredigende wijze werd toegepast. De epuratie ging immers met heel wat afzettingen en nieuwe benoemingen gepaard en het rekruteringscriterium dat primeerde was uiteraard niet het flamingantisme, maar wel het patriottisme. Van Franstalige zijde werden er dan ook verschillende pogingen ondernomen om het ontnomen terrein te heroveren. In bepaalde parastalale instellingen, het leger en het gerecht, schijnt dit alleszins het geval geweest te zijn. Het verfransingsproces van Brussel werd in dit naoorlogse klimaat evenmin stop gezet. Het tegendeel was waar. De pogingen van de Duitsers om het Nederlands in de hoofdstad een stevigere positie te verschaffen, hadden tot gevolg dat er een zeer duidelijk verband gelegd werd tussen de bezetter en de Vlaamse Beweging, niet enkel door de Franstaligen maar ook door de autochtonen. Dat Brussel van oudsher een stad met een verfransete, antiklerikale politieke meerderheid was, verklaart mede deze anti-flamingantische houding. Als reactie op de Duitse taalpolitiek en het hardhandige optreden van de Vlaamse taalkommissie steeg dus nog de onwil en het onbegrip van de Brusselse gemeentebesturen voor de Vlaamse eisen. In de administratie en het onderwijs ondervonden de Vlamingen er alleszins duidelijk de weerslag van. De vlaamsgezinden waren dan ook bevreesd dat de talentelling die de gemeentebesturen dienden uit te voeren, gebruikt zou worden om het verfransingsproces kracht bij te zetten en de Vlaamse dialektspreekers met slechts een approximatieve kennis van het Frans, opnieuw in grote getale in te lijven bij de Franstaligen. In de achteruitgang van de Vlaamse scholen te Brussel zagen ze een andere belangrijke faktor die de verfransing zou versnellen.

Samengevat kan dus gesteld worden dat de vlaamsgezinden zich in 1945 in een uitermate kwetsbare positie bevonden die hen belette politiek op de voorgrond te treden. Maar tegelijkertijd werden ze gekonfronteerd met een agressieve opstelling vanwege het francofone België, waardoor voedsel gegeven werd aan een heroplevend Vlaams bewustzijn. In het licht van deze bijzondere konstellatie moet de oprichting van het Vermeylenfonds dan ook gezien worden. Om verschillende redenen was het namelijk een initiatief dat bijzonder goed aangepast was aan dit specifieke bevrijdingsklimaat. Zulks bleek in de eerste plaats uit het feit dat de Vlaamse kwestie uit de strikt politieke invloedssfeer werd gehouden en de aandacht geheel en al gekoncentreerd werd op het veel neutrale vlak. Diegenen die in 1945 bij de stichting betrokken waren of het initiatief onmiddellijk hun steun verleenden, waren geenszins politieke persoonlijkheden maar haast uitsluitend bedrijvig in literaire, artistieke, onderwijs- en wetenschappelijke kringen. Als illustratie kunnen zeker de namen worden vermeld van de letterkundigen A. Mussche, A. Hegenscheidt, F. Toussaint van Boelaere, H. Teirlinck, J. Kuypers, K. Jonckheere en M. Lamberty, van de joernalisten, R. Herreman en O. De Swaef, van de uitgever E. De Bock, van de professoren De Backer, Blanckaert en Baur en van de universitaireren Gerlo en Broeckx.

Al deze intellectuelen hadden één zaak gemeen: ze waren vrienden en bewonderaars van August Vermeylen. Zijn overlijden in januari 1945 grepen ze aan om in de Vlaamse kulturele en academische kringen een oproep te doen tot al de bewonderaars van Vermeylen die zijn boodschap trouw wilden blijven. Men groepeerde op die manier enkele honderden intellectuelen rond een figuur die het boegbeeld was van een Vlaamse Beweging die niet tot de politieke taalstrijd beperkt bleef, maar die de kulturele verdieping koppelde aan het kosmopolitisme, aan de sociale emancipatiestrijd en aan de humanistische idealen van links. Vooral deze laatste aspecten maakten de initiatiefnemers onverdacht in de linkse kringen. Met het pro-Duitse Vlaanderen hadden ze immers geen banden. Met het verzet daarentegen des te meer. Vermeylen zelf was door de bezetter in al zijn functies geschorst. Onder de stichters telde men bekende verzetstrijders en de overgrote meerderheid van de initiatiefnemers hoorden, evenaals Vermeylen, in de socialistische beweging thuis. Vermeylen was immers representatief voor die flaminganten die socialisme, internationalisme en Vlaamsgezindheid onlosmakelijk met elkaar verbonden achten. Vanuit deze sociaal-etische en kosmopolitische denkwijze had hij zich vòòr de oorlog reeds afgezet tegen het romantische Vlaamse nationalisme en zijn vrees geuit voor een rechts en klerikaal Vlaanderen.

Bestond er dus weinig twijfel over dat socialisten en vrijzinnigen de toon aangaven in het pas opgerichte Vermeylenfonds, toch spanden de stichters zich ernstig in om van hun vereniging een overkoepelend Vlaams orgaan te maken, waar socialistische, liberale en katolieke vlaamsgezinden elkaar konden ontmoeten. De medewerking die men van notoire katolieken als Baur, J. Boon en F. Van Cauwelaert verkreeg, wees er op dat men daar aanvankelijk en tot op zekere hoogte in slaagde. De nauwe samenwerking die men met de twee andere kultuurfondsen, het Willemsfonds en het Davidsfonds, tot stand bracht, ging in diezelfde richting. Het Vermeylenfonds wenste zich dus boven de enge partijpolitiek te plaatsen en via de heropleving van het kulturele bewustzijn heel de Vlaamse Beweging uit de crisis te halen waar ze in 1945 was terechtgekomen en voort te bouwen op wat er vòòr 1940 bereikt was.

Voor de naoorlogse evolutie van de Vlaamse Beweging is de oprichting van het Vermeylenfonds dus zeker niet zonder belang geweest. In deze voor de vlaamsgezinden zo ongunstige en gespannen politieke situatie - men kan zelfs stellen dat er in 1945 een zeldzaam dieptepunt bereikt was - werd er een impuls tot heropleving van de bestaande, traditionele kulturele verenigingen. De gezamenlijke aktie die gevoerd werd tegen de resultaten van de talentelling van 1947 levert er alleszins het bewijs voor. Een traditie van overleg en samenwerking ontstond aldus en daarop werd, zoals bekend, tijdens de volgende decennia met veel sukses voortgebouwd. Voor de socialistische komponent in de Vlaamse Beweging was de oprichting van het Vermeylenfonds tenslotte van uitzonderlijk groot belang. Rond de figuur van A. Vermeylen was een groep socialisten er vòòr de oorlog in geslaagd de partij voor het kulturele flamingantisme te winnen. Na zijn dood zetten zijn vrienden deze politiek verder. Via het Vermeylenfonds konden ze dit op een gestructureerde wijze doen. De verzuiling van het Belgische politieke bestel vormde immers een onoverkomelijke hinderpaal bij hun streven naar een overkoepelende werking, zodat het Vermeylenfonds zich na verloop van tijd dan ook openlijk aan

de zijde van het socialisme schaarde. Voor de socialistische flaminganten was dit een zeer betekenisvolle stap waarvoor de stichters van het Fonds al in 1945 de ideologische basis hadden gelegd.